

Sakir ALBALIYEV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: albaliyevshakir@rambler.ru

Orcid:0000 – 0002 – 4261 – 3054

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.2.98>

ƏTA TƏRZİBAŞI TƏZKİRƏÇİ VƏ FOLKLORŞÜNAS KİMİ

Açar sözlər: Əta Tərzibaşı, folklor, təzkirəçi, folklorşünas, İraq-türkman

SUMMARY

Ata Tarzibashi as a memoirist and a folklorist

In the article it is said about the intellectual sacrifice of the Iraq-Turkmen scientist Ata Tarzibashi for the sake of his people. The references are made to the researches by Professor Gazanfər Paşayev and the monographic book by PhD Sakina Gaibaliyeva as the sources. Ata Tarzibashi's literary and folkloristic activities were shown and it was mentioned that he had made an important contribution to works at the level of the literature review.

In the article it was noted that a scientist, a journalist, a literary critic, a folklorist, who is connected with his native Turkmen people with his soul and blood, tirelessly serve his people. It is justified that his love is connected with our native Azerbaijan from the heart and it was stated that he was the founder of literary and cultural relations between our nations.

In the light of the study of Ata Tarzibashi's activity and life path, the heart of an intellectual burning for the people and the native land is clearly visible. In fact, an intellectual builds a statue of eternal life in his memory by serving his nation and country with his heart and soul. On the occasion of the 100th anniversary of Ata Tarzibashi's memory is a proof of it and this appreciation is reflected throughout the article.

Key words: Ata Tarzibashi, folklore, memoirist, folklorist, Iraq-Turkmen

Резюме

Ата Тарзибаши как мемуарист и фольклорист

В статье говорится об интеллектуальной жертве иракско-туркменского учёного Аты Тарзибаши ради своего народа. В качестве источников приведены ссылки на исследования профессора Газанфара Пашаева и монографическую книгу доктора философии Сакины Гайбалиевой. Была показана литературная и фольклористская деятельность Аты Тарзибаши и отмечено, что он внес важный вклад в работы на уровне литературного обзора.

В статье отмечалось, что учёный, журналист, литературный критик, фольклорист, душой и кровью связанный с родным туркменским народом, неустанно служит своему народу. Обосновано, что его любовь от всего сердца связана с нашим родным Азербайджаном, и сказано, что он был основоположником литературных и культурных связей между нашими народами.

В свете изучения деятельности и жизненного пути Аты Тарзибаши отчетливо видна суть интеллектуального горения за народ и родную землю. Фактически, интеллектуал строит статую вечной жизни в своей памяти, служа своему народу и стране всем сердцем и душой. 100-летие памяти Аты Тарзибаши является тому подтверждением, и эта оценка отражена на протяжении всей статьи.

Ключевые слова: Ата Тарзибаши, фольклор, мемуарист, фольклорист, ирак-туркмены.

Professor Qəzənfər Paşayevin tərtib etdiyi “İraq-Türkman poeziya antologiyası” (2) kitabına yazdığı ön sözdə prof. dr. Suphi Saatçı yazır: “İrak Türkmənelinin qiymətli alimi və böyük araşdırmaçısı Av. Ata Tərzibaşının (Kərkük, 1924-2016) şah əsəri olan “Kərkük Şairləri” adlı külliyyatı 13 cildə çıxıb. İlk cildi 1963

yılında basılan “Kərkük Şairləri”nin 12 cildi 2006 yılında tamamlandı. Bu külliyanın latın əlifbasına çeviri işi yapılrkən rəhmətli Tərzibaşı 13 cildi də 2013 yılında bastırmış və son cild də bu çeviriyə əlavə edilmişdi.

Böyləcə əski hərflərlə 13 cilttən ibarət “Kərkük Şairləri” 4 kitab halında İstanbulda (2013) Ötükən Nəşriyatı tərəfindən basılmışdır. Birinci kitaptı 1., 2. ciltlər; ikinci kitaptı 3., 4., 5. ciltlər; üçüncü kitaptı 6., 7., 8., 9. ciltlər; dördüncü kitaptı isə 10., 11., 12. və 13. ciltlər yer almışdır.

Ata Tərzibaşı külliyyatına “Kərkük Şairləri” adını verməklə sadəcə mərkəz Kərküktə yetişən şairləri degil, Kərkük və dolaylarında yetişən şairləri də içinə almışdır. Başka bir deyişlə Kərküktən başka Tuzxurmatu, Daquq, Kifri və Tazəhurmatu gibi yörələri də içinə almışdır. Nətəkim Tuzhurmatudan Hasan Görəm (1922-1995), Ali Marufoğlu (1927-2018), Tuzhurmatu Yengicə doğumlu Əbdülxaliq Bayatlı (1930-2013), Xeyrulla Bəlləvoğlu (1932-1987) və Məhəmməd Mehdi Bayat (1952-2013) antolojiyə alınmışdır. Bunun gibi Daquqtan Rəşid Ali Daquqlu (1914-1975) ilə Talip Semin Daquqlu (1952-1992), Kifridən Hulusi Abdülkadir (1890-1945), Mehmet Hamlegil (1899-1965), Şekibə Vandavi (1940-2000) və İsmət Özcan (1946-1994); Tazəhurmatudan Mustafa Kamal Dəndən (1934-2017); Türkalın köyündən Ümmü Nedimə (1941-2004) və Kümbətlər köyündən də Sabah Karaaltın (1956-2006) kitaptı yer almışlardır” (səh.5).

Bu fikirlərdən Əta Tərzibaşının ədəbi istiqamətdə gördüyü ağır və gərgin əməyinin – təzkirəçilik fəaliyyətinin üstünə işıq düşür. Kitaba yazılmış digər bir ön sözdə isə Türkmanlı Mədəniyyət Mərkəzi Başkanı dr.Mustafa Ziya yazır: “İraq-Türkman ədəbiyyatının ən gəlmiş dalı şeirdir və binlərcə şeir yazan bulunur. Fəqət ədəbi dəgərə sahib olan və tarixə mal olabilən şeir mətinlərini seçməyi ən gözəl şəkildə böyük ustad Ata Tərzibaşı yapmışdır. Tərzibaşı, həyatının əlli ildən çoxunu 13 ciltlik “Kərkük Şairləri” və 3 ciltlik “Erbil Şairləri” kitablarına həsr etmiş, möhtəşəm bir şeir antologiyası ortaya qoymuşdur. Tərzibaşının əsərlərinin bir çoxunu kəndi ələstirəl və mukayisəli üslubuyla Azərbaycan oxucusuna çatdıran böyük elm xadimi Qəzənfər Paşayev, bu antologiyasında da Tərzibaşının kitablarını əsas almışdır. Deməli ki, kaynak möhkəm və Paşayevin o təməl üstündə tiktigi bina sağlamdır.

Ata Tərzibaşı böyük bir folklor tədqiqatçısı olmanın yanında çox iyi bir təzkirəçidir. Füzulidən bugünə qədərə Türkman şairlərinin həyatlarını yazmış və şeirlərindən örnəkləri toplamışdır. Fəqət Tərzibaşı yaşayan şairlərə və sərbəst şeir örnəklərinə də pək yer verməmişdir. Son yıllarında Tərzibaşı, antologiyasında bir kaç yaşayan şairi ələ almışdır. Erbil Şairləri kitabında isə, bir istisna olaraq – Tərzibaşı Erbil şəhrinin Türklüğünü ispat etmək amacıyla bir çox həyatta olan şairi kitabına almışdır. Dolayısıyla Tərzibaşının kitabında daha çox əruz vəznüylə və qismən heca vəznüylə yazan şairləri görmək mümkündür” (2, 9 - 10).

Bunun ardınca gələn kitabın tərtibatçısı professor Qəzənfər Paşayevin ön sözündə də biz eynilə Əta Tərzibaşının gərgin əməyilə bağlı eyni qədərbilənliyi görürük: “İraq-Türkman poeziya antologiyası” kərküklü alim Əta Tərzibaşının onilliklər boyu ağır zəhmətə qatlaşaraq 1963-cü ildən çapına başladığı 13 cildən ibarət “Kərkük şairləri” və 3 cildlik “Erbil şairləri” adlı tədqiqat əsərləri əsasında hazırlanmışdır. Şairlərin tərcümeyi-halı və yaradıcılıqları barədə elmi informasiya və şeirlərindən örnəklər də Əta Tərzibaşının adı keçən kitablarından götürülmüşdür.

Əta Tərzibaşı bu möhtəşəm abidəni yaradarkən Əhdi Bağdadi, Şəhrəbanlı Əbdülqadir Hatib, Hicri Dədə və başqa təzkirəçilərin əsərlərindən faydalanmışdır.

O, görəcəyi işin miqyas və mahiyyətini hələ 1963-cü ildə çap etdirdiyi “Kərkük şairləri” (Bağdad, I cild, 1963) kitabına yazdığı “Ön söz”də vurğulamışdır: “Kitabımızda kərküklü şairlərin həyatlarını əldən gəldiyi qədər bir yana sapsadan geniş bir şəkildə anlatmağa, şeir və nəsr əsərlərindən örnəklər verməyə çalışdım ki, bununla da əsərə “Kərkükdə Türkman Ədəbiyyatı antologiyası” vəsfini qazandırmaq amacını güdmüş oldum”.

Göründüyü kimi, Əta Tərzibaşı “Kərkük şairləri” və “Ərbil şairləri” kitabları ilə İraq türkman ədəbiyyatı tarixi haqqında müəyyən təsəvvür yaradan zəngin bədii və elmi məxəzlərdən ibarət əsər ortaya qoymuş və ümumtürk ədəbiyyatında, ustadın təbirincə desək, “sönük qalan” bir boşluğu doldurmağa çalışmışdır.

Fikir verirsinizmi, Əta Tərzibaşı İraq-Türkman ədəbiyyatı tarixindən söz açır. Məsələ burasındadır ki, İraq-Türkman şairləri Azərbaycanda olduğu kimi nəslə də məşğul olurlar. Əta Tərzibaşı hətta onların bəzisinin nəsr yaradıcılığının daha üstün olduğunu qeyd etmiş, şairlərin nəsr sahəsindəki, yaradıcılığını da tədqiqat süzgəcindən keçirmiş, örnəklər vermişdir. Biz yalnız poeziya antologiyasını hazırladığımızı görə bu sahəyə toxunmadıq.

Əta Tərzibaşı böyük tədqiqat işi aparıb və Hicri Dədə, Növrəs Əbdürrəzaq, Şeyx Əbdürrəhman, Rasih, Şeyxoğlu, Növrəs Salih, Əsəd Naib, Molla Məhəmməd Sadıq, Osman Məzlum, Əli Marufoğlu, Nəsrin Ərbil və bir çox başqalarının hər birinin həyat və yaradıcılığına 15-40 səhifə yer ayırmışdır” (2, 13 - 14).

Bu minvalla Qəzənfər müəllim Əta Tərzibaşının fəaliyyətini yüksək dəyərləndirir, onun İraq-Türkman ədəbiyyatının toplanması, qorunması, təbliği istiqamətindəki yorulmaz və ardıcıl xidmətlərindən qədirlənlik hissi ilə söz açır:

“İraq-Türkman poeziya antologiyası”nın 2-ci kitabına (3) yazdığı “Ön söz”də isə professor Qəzənfər Paşayev göstərir ki, “Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında Kərkük ədəbiyyatşünaslığı elminin patriarxı, görkəmli folklorşünas və ədəbiyyatşünas alim Əta Tərzibaşıya da yer verilmişdir.

Qeyd etməyə dəyər ki, Əta Tərzibaşı Azərbaycanda keçən əsrin 60-70-ci illərindən yaxşı tanınırdı. Onun kitabları əsasında “Kərkük bayatları” (1968), “Arzu-Qəmbər dastanı” (1971), “Kərkük mahnıları” (1973), “İraq-Kərkük atalar sözləri” (1978), “İraq-Kərkük bayatları” (1984) kitabları nəşr olunmuşdur. Odur ki, Əta Tərzibaşı haqqında “Azərbaycan yazıçıları (XX-XXI yüzillikdə)” adlı ensiklopedik məlumat kitabında və Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında oçerklərin verilməsi təbiidir.

Təəssüf ki, akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin təşəbbüsü ilə onu ədəbi-elmi əlaqələrimiz yolunda müstəsna xidmətlərinə görə vaxtilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasına fəxri üzv seçmək məsələsi gündəmə gələndə Əta Tərzibaşı İraqda siyasi durumu və rejimin qəddarlığını nəzərə alaraq, bu yüksək fəxri adı almaqdan imtina etdi (Ətraflı məlumat üçün bax: 4, 40-41).

Göründüyü kimi, hörmətli professorumuz Qəzənfər müəllim Əta Tərzibaşını “Kərkük ədəbiyyatşünaslığının patriarxı” kimi dəyərləndirir, onun bu sahədəki xidmətlərinin, necə deyərlər, yığcam xülasəsini verir ki, bu da bizdə mühüm, dolğun təsəvvürlər formalaşdırır. Bu fikirlərdə biz Əta Tərzibaşının kərkük folklorunun – bayatların, mahnıların, atalar sözləri, dastanlarının da toplanması, nəşri sahəsində fədakarlığını görürük.

Mən Əta Tərzibaşı ilə bağlı bu yazımda əbəs yerə dəfələrlə prof. Q.Paşayevdən sitatlar gətirmirəm. Axı İraq-Türkman dünyasını bizim üzümüzə açan məhz Qəzənfər müəllim olmuşdur. Biz bunun təsdiqini Arəstə Paşayevanın tərtibçiliyi

ilə işıq üzü görən “Kərkük sevdalı elm adamı” (“Təhsil” 2013, 232) kitabından da apaydın şəkildə görürük. Kitabın annotasiyasına göz yetirmək bəs edər ki, buna şahid olaq: “XX əsrin 70-ci illərindən günümüzədək prof. Qəzənfər Paşayevin yaradıcılığına həsr olunan elmi və elmi-publisistik yazıları üçün alan bu kitabın 1-ci bölümündə Türkiyə və İraqda türkcə və ərəbcə çıxan və Quzey Azərbaycanda çap olunan məqalələr yer alır. İkinci bölümüdə görkəmli alim və qələm sahiblərinin Prof. Q.Paşayev haqqında ürək sözləri verilmişdir. Üçüncü bölümüdə Türkiyə və İraqda türkcə çıxan, lakin Azərbaycanda işıq üzü görməyən məqalələr toplanmışdır. Kitabda Q.Paşayevin həyatı, yaradıcılığı və çap etdirdiyi əsərləri barədə məlumat, eləcə də həmin kitabların üz qabığı tarixi ardıcılıqla təqdim edilir.

Görkəmli alimlərdən Prof.Dr. İhsan Doğramacı, Prof.Dr. Sübhü Saatçı, Prof.Dr. Mahir Naqib, Prof.Dr. Mustafa Arqunşah, Prof.Dr. İsa Özqan, Prof.Dr. Cəlal Ərtuq, Prof.Dr. Babək Qurbanov, Prof.Dr. Əflatun Nemətzadə və bir çox başqalarının yazılarında prof. Paşayevin gördüyü gərəkli işin miqyası gündəmə gətirilir”.

İndi də biz həmin kitabda yer almış yazılardan birinə – Mövlud Taha Qayaçının “Onu sevməmək olmur” məqaləsindən bir parçaya diqqət kəsilsək, İraq-Azərbaycan mədəni əlaqələrinin qurulmasında prof. Q.Paşayevin fədakarlığından hali olarıq! “İraq türkmanları ilə Azərbaycan türkləri arasında çağdaş kültür körpüsünün təməl daşını atma şərəfini Rəsul Rza pay etmişdir. Kərkükə yaddığı qısa ziyarəti sırasında xocamız Əta Tərzibaşının üçcildlik “Kərkük xoyrat və maaniləri” kitabını əldə edən Rəsul Rzanı – Azərbaycanda sərbəst şeir cığırını açıb dərinləşdirən ünlü şairi bu xalq yaradıcılığı nümunələri ilə təsirləndirmişdi ki, onun çalışmaları Azərbaycanda bayatı janrına rəğbəti bir dönüş gətirib çıxardı.

Əta bəyin adı keçən kitabı elm adamları tərəfindən çox mühüm və zəruri sayılmış, çoxsaylı araşdırmalara mövzu olmuş, bir çox ədəbiyyatçının könlündə səl-tənət taxtını qurmuşdu. Bu vadiyə könül verən gənc nəslin nümayəndələrindən biri də Qəzənfər Paşayev olmuşdur. Qəzənfər İraqda fəaliyyət göstərən Sovet şirkətində çalışarkən, fürsətdən yararlanaraq xalqa xidmət göstərmişdir. Q.Paşayev İraqda işlədiyi altı ilə ərzində böyük əlaqələr qurmuş, bol-bol material toplamış, dəyərli işlər görmüşdür. Siyasi baxımdan zorakılıqlarla qarşı-qarşıya qaldığı da olmuşdu.

Onunla tanışlıq mənə Bağdadda “Qardaşlıq” ocağında qismət olmuşdu. Sağlam, dinamik qəzet müxbirləri kimi bir əlində qeyd dəftəri, bir əlində maqnitofon qeyd edir, səs yazırdı. Sovet rejimi dönəmi idi. Kommünizm kabusu İraqı da çaynağına almışdı. Kommünistlər 1959-cu ildə Kərkükdə qətlə törətmişdilər. Bizlərdə Qəzənfər Paşayevə münasibət başqa idi. Azəri olduğu yardımına yetmişdi. Çünki azərilər də Sovet rejiminin qurbanı hesab olunurdu. Bununla belə, Qəzənfər ürəyini açıb kimliyini göstərə bilməzdi. O, Abbas Zamanov kimi millətçi adı qazanmışlardan söz açaraq pasport kimi istifadə edirdi. Sovet pasportu daşdığı üçün kritik suallarla qarşılaşdığı, kəndi inancı acısından cavab verməmək nəticəsində çəkdiyi sıxıntıları, ölçülü-biçili danışma və davranışlarına rəğmən o, Sovet Bağdad Elçiliyində nəzərdən düşmüş və izlənməmişdi. Onu Sovetlərin əleyhdarları Türkmanlarla yaxınlaşmasına, Türkman “qardaşlıq” ocağına ayaq açmasına, “Qardaşlıq” dərgisində yazı yazdığına görə suçlamışdı. Amma Qəzənfər Paşayev diplomatik və açıqgözlülük fərsəti ilə fəlakəti adlamayı bacarmışdı.

Çox vəfalı olan bu dostumla anılacaq anlarım kitab dolduracaq qədər çoxdur. Bu yazımda ancaq bir olay üzərində duracağam. 1966-cı ildə Qəzənfər material toplamaq üçün Kərkükə gəlmişdi” (64-65).

Məncə, bu 3-4 abzaslıq mətndə həm Qəzənfər müəllimin, həm Xalq şairi Rəsul Rzanın, həm də Əta Tərzibaşının ədəbi-mədəni əlaqələrimizin qurulmasında və möhkəmləndirilməsindəki mühüm xidmətlərini tam aydınlığı ilə təsəvvürümüzə canlandıra bilərik. Burada o dövrə nəzərən “Gənc nəslin nümayəndəsi” olaraq təqdim olunan Qəzənfər müəllim məhz gəncliyindən bu günə kimi həyatını, elmi fəaliyyətini İraq-Türkman ədəbiyyatı, folkloru, dili, mədəniyyəti və s. mədəni əlaqələrin qurulması, möhkəmləndirilməsinə həsr etdi. Bunun bariz bir nümunəsi də onun Əta Tərzibaşını bizim ədəbi-elmi aləmə təqdim etməsidir ki, bu gün biz bu mövzudan danışarkən Qəzənfər müəllimin yazdıqlarına istinad etmədən ötüşə bilmirik. Eləcə də bu mövzuda ərsəyə gələn dissertasiyalar, araşdırmalar, kitablar və s. də öz kökünü-rişəsini Qəzənfər Paşayevin qurduğu Türkmaneli – Azərbaycan mənəvi qardaşlıq körpüsündən keçməklə götürür. “İraq-Türkman ləhcəsi” (“Elm”, 2004), Kübra Quliyevanın “İraq-Türkman ləhcəsinin leksikası” (“Elm və təhsil”, 2022) və başqa bu qisim kitabları buna əyani nümunə gətirə bilərik.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səkinə Qaybaliyeva “İraq-Türkman folklor mühiti” monoqrafiyasının (1) “İraqda Türkman folklorunun tədqiqatçıları” adlı fəslində Əta Tərzibaşıya lap başda xüsusi yer ayırır: “İraq türkmanlarının və bütövlükdə türk dünyasının XX əsrdə yetişdirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biri Əta Tərzibaşı xalqın tarixi keçmişinin, milli-mənəvi zənginliyinin ən bariz göstəriciləri – dil, folklor, ədəbiyyat, mətbuat və s. kimi mühüm sahələrdə yorulmadan çalışmış, fundamental əsərlər yaratmışdır. Əsl adı Ətaullah (Allahın töhfəsi, payı) olan bu dəyərli alim, həqiqətən, Allahın onun xalqına bəxş etdiyi əvəzsiz bir nemətdir. Əta Tərzibaşı 14 noyabr 1924-cü ildə İraqda Kərkükün Bulaq məhəlləsində anadan olmuşdur. O, Kərkükün Piryadi məhəlləsində ibtidai məktəbdə ilk təhsilini başlamış, burada Qurani-Kərimi xətm etmişdir. Sonra altı sinifli türk məktəbində oxumuş, tam orta təhsilini ərəbcə bitirmişdir. 1950-ci ildə Bağdadda hüquq fakültəsini bitirən Ə. Tərzibaşı təqaüd yaşınadək Kərkükdə vəkil işləmişdir (1, 148).

Bu cümlələrlə başladığı oçerkində Səkinə xanım Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq, publisistik fəaliyyətindən ətraflı şəkildə bəhs açmışdır.

Ayrı-ayrı mənbələrə isnadən də bir daha Əta Tərzibaşının öz xalqının yolunda göstərdiyi fədakarlıqları görürük. Canı-qanı, ruhu ilə doğma türkman ellərinə bütün ömrü boyu xidmətdə olan alim həm də doğma Azərbaycanımıza qardaşlıq əlini uzatmış, İraq-Azərbaycan ədəbi-mədəni əlaqələrinin qurulmasına əvəzsiz töhfələr vermişdir. Onun adı təzkirəçi və folklorşünas alim kimi türk dünyasının tarixində dünya durduqca yaşayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qaybaliyeva S. İraq-Türkman folklor mühiti. Bakı, Elm və təhsil, 2020
2. Paşayev Q. İraq-Türkman poeziya antologiyası. I cild, Bakı, Elm və təhsil, 2019
3. Paşayev Q. İraq-Türkman poeziya antologiyası. II cild, Bakı, CBS PP, 2021
4. Paşayev Q. Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti. Bakı, 2016

